

államaiban (Jugoszlávia, Albánia), a „renitens csatlósoknál” (Lengyelország, Magyarország, Románia) és a Szovjetunióhoz mindenkor szolidáris országaiban (Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia, Bulgária) 1988–1989-ig végbemenő gazdasági és politikai folyamatait elemzi. A hetedik fejezet (339–403. o.) a kelet-európai kommunista diktatúrák bukása utáni állapotokat igyekszik bemutatni: a kommunizmusból való békés átmenet, a gazdaságpolitikai liberalizálás kísérőjelenségeit (munkanélküliség, társadalmi alrendszerek nehézkése működése stb.) és az ezekből táplálkozó radikális politikai mozgalmak megjelenését és fokozatos térnyerését.

A kötetet lezáró befejezésben (404–419. o.) az Egyesült Államokban élő professzor (az 1990-es évek tapasztalataiból kiindulva) két forgatókönyvet vázolt a régió jövőjéről. „Az egyik szerint az egymással versengő hazai, illetve nemzetközi tényezők hatására elképzelhető, hogy az Egyesült Államok kivonul az európai politikából, és a keleti bővítés ügyét teljes mértékben az Európai Unióra bízta. A másik forgatókönyv szerint felmerülhet, hogy Európa nyugati hegemoniájának szembesülnie kell a Kelet megújuló kihívásaival. Ha ez nem is jelentene erővel való fenyegetést, egy külső ideológiai kihívás gyorsan egyesítené a jelenleg szétszórt elégedetlenkedőket, és felsorakoztatná őket egy – akár vörös, akár barna színű – zászló alatt. Nyugat-Európa országai mindkét esetben stratégiai válaszütt elé kerülnének: vagy a feladathoz mérten mobilizálják erőforrásaikat és elszántságukat, vagy új politikai Maginot-vonalat húznak maguk köré, bezárkóznak és mérséklük elkötelezettségüket.” (418. o.)

Az Andrew C. Janos könyvében megfogalmazottakat bőséges, több mint harminc oldalnyi irodalomjegyzék alapozza meg és hetvenöt táblázat teszi szemléletessé. A munkát hasznos – személyneveket, földrajzi neveket, témákat, fogalmakat tartalmazó – mutató egészíti ki. A kötetet mindenki haszonnal forgathatja, aki érdeklődik a kelet-közép-európai régió politika- társadalom- és gazdaságtörténete iránt.

Miklós Péter

GULYÁS LÁSZLÓ:

Edvard Benes. Közép-Európa koncepciók és a valóság.

Attraktor Kiadó. Máriabesnyő-Gödöllő. 2008.

Gulyás László Edvard Benešről írott könyvét olvasván az első kérdés, ami felvetődhet az olvasóban, hogy a szomszédos országok 20. századi politikai gardájából miért éppen őt emeli ki a szerző. A kötetből kivilágoló válasz egyfelől a magyar történelem múlt századi kontextusa felől közelít, amikor így ír: „Pályájának fontos állomásai szinte minden esetben keresztették a magyar történelem útját.” (5. old.). Másfelől úgy igyekszik, nézetünk szerint sikerrel, elkerülni az estleges interpretációs egyoldalúságot, hogy a közép-európai térség egészének viszonyrendszerében láttatja Beneš tevékenységét.

Benes az első világháború idején és azt követően is szerepet vállal az Osztrák–Magyar Monarchia – és így a történelmi Magyarország – feldarabolásában. A két háború közötti periódusban, külügyminiszterként, majd államelnökként a kialakult európai rend fenntartásának egyik kulcsfigurája, a magyar revíziós törekvések egyik leghatásosabb ellenfele.

A második világháború előtti Csehszlovákia felbomlását követően emigrációba vonuló politikust a világháború idején a „három nagy” Roosevelt, Sztálin és Churchill, egyaránt legitim tárgyalópartnerként kezelik, így azután a szövetségesek győzelmét követően, szinte magától értetődően adódott, hogy az újjáalakult Csehszlovák állam elnökeként térjen visz-

sza. Ebben a minőségében kötődnek nevéhez az elhíresült dekrétumok, amelyek – túl a magyar és német kisebbség meghurcoltatásain – máig hatóan befolyásolják a politikai reflexeket. A kommunista hatalomátvételt nem tudván megakadályozni 1948 után élete végéig tulajdonképpen belső emigrációban él.

A szerző e politikusi pálya végigtekintésekor annak – az olvasó számára is figyelemfelkeltő, alkalmasint bizonytalanságot is ébresztő – a kérdésnek a megválaszolását tűzi ki célul, hogy „Edvard Beneš a közép-európai történelem pozitív alakja-e [...] avagy egy negatív szereplő akinek tévedéseit, machiavellizmusát és könyörtelen cinizmusát a magyar nemzet és a többi közép-európai nemzet (németek, szlovákok, lengyel), sőt maguk a csehek) súlyosan megsínylették?” (6. old.)

A sokirányú és több évtizedes politikai tevékenység teljességének kronologikus bemutatása, bár egyértelmű rendezőelvet jelenthetne, de egy történelmi doktori értekezés terjedelmi kereteit valóban szétfeszítette volna. Ebből eredendően adódik a kérdés: mi lehet az a vezérfonal, ami mentén összerendezhető a beneši pálya? Mint az alcím is hangsúlyozza, Beneš négy Közép-Európa koncepciójának bemutatása, illetve ebből három megvalósítását célzó lépéseinek az elemzése az a logikai háló, amit alkalmaz a szerző választott témájának kifejtésekor. A Gulyás által választott fenti keret elsöre kérdéseket vethet fel, de a kötet egésze felől tekintve belsőleg koherens, logikus és jól indokolható.

Az épp száz éve született első elképzeléstől, amely a dualista monarchiát a térség nélkülözhetetlen, egyensúlyban tartó tényezőjének tekinti; az I. világháború kitörésétől hangoztatott, a Monarchia romjaira épülő nemzet államokban gondolkodó és azok létrehozása mellett bábáskodó koncepción át; a második háborús kataklizma idején, 1942-ben az emigrációban kidolgozott egyfajta lengyel – csehszlovák államszövetségre törekvő rövid-életű ideát hátra hagyva, végül – mintegy az „idők szavát követve” – 1943 végére eljut, az oroszok, konkrétan a Szovjetunió nagyobb közép-kelet-európai befolyását szorgalmazó elgondolásig.

Az első koncepció a Monarchián belül a csehek mellett a történelmi cseh területeken élő németeknek is autonómiát adna. A megvalósítás fel sem merülhetett, hisz a háború kitörésével maga Beneš lépett túl rajta.

Az 1916-ban született második elgondolás ideológiai bázisa, hogy a demokratikus, antanttal szemben az abszolutista központi hatalmak állnak. A csehszlovák nemzet egész történelmét a demokratikus hagyomány kibontakozásának történeteként interpretálja, így az antant ellenségei a csehszlovák nemzet ellenségei, aminek egyenes következtetése, hogy fel kell számolni a Monarchiát.

Beneš általa vázolt Közép-Európa kép a versailles-i békerendszerben manifesztálódott, a szétesett Monarchia helyén létrejövő több nemzetiségű, magukat nemzet államként értelmező országokkal, ennek összes feszültségével, máig tartó tehertereleivel. Ráadásul Csehszlovákia és Jugoszlávia esetében két olyan domináns „nemzettel”, a csehszlovákkal és a jugoszlávval, amelyek – a későbbi felbomlásuk által is visszaigazolva – nem képeztek tartós, valós nemzetet.

A két háború között Beneš külügyminiszterként a létrejött viszonyok stabilizálására, majd védelmére törekedett, sőt egy csehszlovák irányítás alatt álló Közép-Európa is céljai közt szerepelt. E politika lépéseit, konfliktusait, majd fokozatos ellehetetlenülését is sokirányú kutatásokra alapozva igyekszik bemutatni a kötet.

A Csehszlovákia szétesése után emigráló Beneš a történeteket a német hegemoniával, a közép-európai kis államok védtelenségével és a nemzeti kisebbségek anyaországukkal való összefogásával magyarázta. Ehhez igazodva az 1942-ben született harmadik koncepció Németország felosztását – Közép-Európa stabilitása érdekében – nagyobb politikai egységek, így konkrétan egy csehszlovák–lengyel konföderáció létrehozását és a kisebbségi

probléma anyaországi áttelepítéssel való megoldását taglalja. Mivel azonban politikai érzelme és tárgyalásai révén 1943 folyamán világossá válik a számára, hogy Közép-Európában a háború után a bármifajta föderatív struktúrát elutasító Szovjetunióé lehet a vezető szerep eláll ettől a tervtől is.

A negyedik koncepció kulcspontjai részben viszik tovább az előző bizonyos elemeit, Németország és a kisebbségek vonatkozásában, ehhez jön a Csehszlovákia területi integritásának helyreállítását célzó igény és külpolitikai szempontból a Szovjetunióval való együttműködés. A kötet szavai szerint: „Beneš a Szovjetunió közép-európai jelenlétben látta annak biztosítékát, hogy Csehszlovákia végleg leszámolhat Németországgal és Magyarországgal.” (398. old.) Benešnek ez az elgondolása a gyakorlatban is igazolódni látszott 1945 és 1947 között, hiszen a német és magyar kisebbség kitelepítésében, illetve a háború előtti határok visszaállításában komoly szovjet támogatást kapott. Bár az utóbbi vonatkozásban Kárpátalja Szovjetunióhoz csatolása már ekkor is mutatja e támogatás árát és korlátait.

Hazájába való visszatérte után Beneš belpolitikájának két kiindulópontja, hogy a kommunisták nem nyernek egy demokratikus választáson és a Szovjetunió nem avatkozik be. Ezek közül egyik sem igazolódott be, így logikus módon az 1948 februári kommunista hatalomátvétel után Benest kiszorítják a politikából.

Alapos elemzése végén a szerző visszatér a kiinduló kérdésre: pozitív, vagy negatív-e Beneš politikai szerepe? A nemzeti kisebbségek – magyarok, németek és ruszinok - felől nézve – gondoljunk csak a kitelepítésekre – negatívnak minősíti a kötet Beneš működését. A csehek szemében ő az államiság és a szuverenitás egyik megkérdőjelezhetetlen szimbóluma. A csehszlovák nemzet koncepciójának egyik atyja és fenntartójaként a szlovák önállósulási törekvéseket igyekezett megakadályozni ebből a nézőpontból az ő számukra is problematikus a megítélése.

Közép-Európai szemszögből úgy értékeli a szerző: Beneš azzal, hogy a több nemzetiségű Csehszlovákiát nemzetállamnak tekinti, így a két háború között nem tudja kezelni a lakosság közel egyharmadát kitevő kisebbségek kérdését, és végül – a második világháború után – a sztálini támogatással végrehajtott kitelepítésekkel „oldja meg” a problémát, nem tekinthető pozitív történelmi személyiségnek.

Gulyás László egy a 20. századi történeti szakirodalomban és a jelen vitáiban is gyakran érintett, de gyakorta csak érintőlegesen tárgyalt, ugyanakkor a szükséges mélységig – önálló kötet keretében – eddig fel nem dolgozott politikusi életpályát tár olvasói elé.

A közel két évtizedes kutatómunka eredményeként megszületett írásban az egyes részek kidolgozottságának mélysége egyenletes, következtetéseit világosan, logikusan fogalmazza meg, megállapításai forrásokkal gazdagon dokumentáltak, plauzibilisek. A szerző könyve egységes benyomást kelt, ugyanis a szerteágazó téma egységes mederbe tereléséhez egy nagyon is konkrét problémát választott: Beneš koncepcióit Közép-Európa területi-politikai rendezésének kapcsán, illetve az ennek megvalósítására irányuló erőfeszítéseket igyekezett rendszerbe foglalni.

Kritikaként felvethető, hogy cseh, illetve szlovák forrásanyagot/irodalmat nem mindegyikre vont be munkájába, de ezt a hiányosságot pótolja a magyar mellett bőséges angol, német és francia nyelvű irodalommal. Az általa használt Beneš írárok eredetileg is döntően franciául, vagy angolul láttak napvilágot.

Végül a kötet, illetve szerzője kifejezett erényeként kell megemlíteni a választott téma, pontosabban politikus tevékenységének okadatolt, sok szempontú értékelését. Ez tovább gondolásra és remélhetőleg további szakmai diskurzusra sarkallja a szakmai közvéleményt.